

# A korrupció és versengés

Fülöp Márta

## 1. Korrupció és versengés

Egy olyan társadalomban amelyben a piacgazdaságból és a plurális, többpártrendszeri demokráciából fakadóan strukturálisan jelen van a versengés, értelemszerűen minden állampolgár számára nagy jelentőséggel bír, hogy ebben a versengés folyamatban a győztes vagy a vesztes oldalon helyezkedik el. A versengésbeli győzelemhez nagyon sokféle eszközzel lehet eljutni, és az hogy milyen eszközöket tekintenek hatékonynak és egyben normatívnak vagy elfogadottnak egy adott kultúrában azt nagyon sokféle tényező mellett a megtapasztalt modellhatás, vagy társadalmi gyakorlat határozza meg. Ha egy adott társadalomban a versengési előnyökhöz jutás, a célélérés hatékony és egyben társadalmilag elfogadott eszközének tekintik a korrupciót, akkor az minden versengési helyzetben megjelenhet, mint egy lehetséges megoldás.

## 2. A versengésfelfogás és a korrupció kapcsolata

A korrupció versengéssel kapcsolatos működés módjának megértéséhez elengedhetetlenül szükséges ismerni azt, milyen versengési fogalommal és mintázattal rendelkeznek a társadalom különböző generációjú és foglalkozású rétegei, így a munkaerőpiac jövőbeni aktív szereplőit jelentő gimnazisták és egyetemisták, a jövő munkaerőjének szocializációjában aktív szerepet játszó tanárok, és a gazdasági életben jelenleg aktív szerepet vállaló üzletemberek, nagy-közép és kisvállalkozók (Fülöp, 1999, 2001, 2002, 2004, Fülöp és Orosz, 2006).

Az eddigi kutatás feltárta, hogy a magyar fiatalok, tanáraik és az üzleti élet aktív szereplői erősen negatívan szemlélik a magyarországi versengést, azt elsősorban immorálisnak és korrupcióhoz, törvénytelen ségekhez vezetőnek tekintik. A riválisokat elsősorban ellenségeknek tartják, akikkel szemben nemcsak szabályon kívüli, hanem agresszív eszközök is bevethetőek.

A versengés és a siker kapcsolatáról is erősen negatív mind a megkérdezett tanárok és egyetemisták véleménye. Elsősorban azt emelik ki, hogy a mai Magyarországon azok lesznek sikeresek, akik *tisztességtelenül* viselkednek, korrumpálnak, csalnak a versenyben, protekciót, ismeretséget, kapcsolatokat használnak fel és nem a saját tehetségük és tudásuk az, amely sikeressé teszi őket. Olyan szélsőséges kijelentéseket is tettek, hogy ma Magyarországon tisztességes ember nem lehet sikeres.

A versengéssel kapcsolatos laboratóriumi kutatások (De Lange és mtsi.1992) bizonyítják, hogy ha valaki a partnerét kevésbé morálisnak tartja egy olyan versengési helyzetben, amelyben döntenie kell aközött, hogy pusztán a rövid-távú, egyéni érdekeit és előnyeiket tekinti vagy a hosszú-távú, a közösség érdekeit is figyelembevevő módon lép, akkor hajlamosabb arra, hogy a rövid-távú, individuális érdekeknek megfelelő döntést hozza meg. Mivel a vizsgálatok alapján a vizsgált csoportok (gimnazisták, egyetemisták, tanárok, üzletemberek) általános megítélése az, hogy a magyarországi versengésben a résztvevő partnerek immorálisak, ez nagyban elősegíti azt, hogy amikor versengési helyzetbe kerülnek, akkor maguk is ennek a „normatív elvárásnak” megfelelően viselkedjenek, amely természetesen megerősítőként szolgál a versengés további megítélése számára és így circulus viciosus teremt.

A vizsgálatok szerint a versengésbeli veszteséget is jobban elviselik az emberek, ha úgy érzik, hogy az egy igazságos és fair folyamat révén jön létre, ha viszont úgy látják, hogy a

verseny tisztességtelenné válik, akkor a veszteséget sem tartják igazságosnak és legközelebb a győzelem érdekében maguk is tisztességtelen eszközökhöz folyamodhatnak (Fülöp, 2008).

### 3. A bizalom paradoxona a korrupcióban

A vizsgálatok eredményei szerint a fiatal és a középkorú korosztály is alapvetően bizalmatlan a verseny tisztességes voltával kapcsolatban. A különböző tenderek stb. esetén a pályázók nem bíznak abban, hogy valóban az „érdemek” lesznek a döntőek, vagyis a saját produkciójukkal valóban befolyásolni tudják az eredményt, a teljesítményük és a verseny kimenetele között összefüggés van. Ezért folyamodhatnak más eszközökhöz. A korrupció ugyanakkor a bizalmon alapul, a korrumpáló és a korrumpált között. Furcsa módon a totális bizalmatlanság és a totális bizalom együttesen van jelen a korrupció során.

A magyar és angol tanárok összehasonlító vizsgálata során (Fülöp és mtsi, 2002), olyan dilemmákat alkalmaztunk, amelyekben a korrupció lehetősége előfordult. Az angol tanárok inkább bíztak a verseny meritokratikuságában és akkor vélték elveszíteni a bizalmukat a tárgyalópartnerükben, ha az segítsége fejében korrupcióra szólított fel. A magyar tanárok eleve nem bíztak a pályázatok elbírálásának tisztaságában, és a bizalmat a pályázat kiíró és önmaguk között éppen a korrupcióra való felszólítás és lehetőség teremtette meg, hiszen egy közös „titok” részévé váltak, amelyet mindkét félnek érdekében állt megtartani. Magyarországon az intézményekbe és azok transzparens működésébe vetett bizalom alacsony szintű, ebben az általános bizalmatlanságban a korrupciós kapcsolat a bizalom és egyben a kontroll megteremtését jelenti.

### 4. A korrupció kevésbé vizsgált egyéni összetevői

A korrupciós magatartás és a *versengéshez fűződő viszony* kapcsolata kevésbé vizsgált terület. Ha azonban a korrupciót mint egy versengési helyzetben a kívánt cél eléréshez segítő eszközt tekintjük, akkor feltételezhetjük, hogy a versengéshez fűződő személyes viszonyoknak is szerepe lehet abban, hogy valaki ezen az áron akar, vagy nem akar győztes lenni. Az úgynevezett hiperversengő személy, akinek a győzelem mindennél fontosabb, kevésbé válogat az eszközökben, míg az én-fejlődésre koncentráló versengő képes lemondani a győzelemről, ha az csak szabálytalanság árán jöhet létre (Fülöp, Berkics, 2007).

Egy másik fontos szempont a versengés és az együttműködés összeegyeztetésének a képessége. A piaci verseny általában az egyéni érdeket mozgatja, ugyanakkor minden egyén egy nagyobb közösség tagja is egyben, egy nemzet állampolgára. Hol van a sikeres piaci szereplő és a jó állampolgár találkozási pontja? Több vizsgálatunk alapján azt mondhatjuk, hogy a szabályos versenyben (Fülöp, 2008). A korrupcióban való részvétel ellentétes a jó állampolgári magatartással, mert az egyéni érdeket fölé helyezi a közösségi érdeknek, és felrúgja a közösség által meghozott szabályokat. Az állampolgári magatartás szocializációjára ezért nagyobb hangsúlyt kéne fektetni.

### 5. A korrupció mint szituációs következmény

Felmerülhet a kérdés, hogy a korrupció jelenségében minek van nagyobb szerepe: az egyéni személyiség tulajdonságoknak vagy a társadalmi közegnek. Egy, már korábban idézett vizsgálatunkban (Fülöp és mtsi, 2002) angol és magyar tanároknak kellett korrupciós

dilemmában elmondaniuk, hogy mit tennének és kértük őket, hogy magyarázzák meg választásukat. Azt vártuk, hogy az angol tanárok (Anglia a Transparency International alapján jóval kevésbé korrump ország, mint Magyarország) sokkal ritkábban döntenek a hipotetikus dilemmában a korrumpálás mellett. A válaszok nem ezt tükrözték. Lényegében nem volt különbség a magyar és az angol válaszadók között. Következtetésünk az volt, hogy a két országot nem az különíti el egymástól korrupció szempontjából, hogy az egyikben sokkal kevésbé morális stb. személyek/állampolgárok vannak, mint a másikban, hanem az, hogy a napi gazdasági/társadalmi gyakorlat milyen gyakran kínálja fel a korrupció lehetőségét. Amikor a korrupció lehetősége felkínálkozik, akkor (vizsgálatunk tanúsága szerint) lényegében egyforma arányban élnének vele különböző társadalmi szocializációjú emberek. Tehát nem annyira meghatározott személyiségvonásokon és a moralitáson múlik a korrupció, hanem kontextuális tényezőkn. Első lépésben azon, hogy az egyén, a célja és a céléléréseben kulcspozíciót betöltő személy hármában mennyire definiálódik expliciten (kimondva) illetve impliciten (a helyzet társadalmi értelmezése: cél-verseny-korrupció összekapcsolása egy közös reprezentációban) a korrupció.

A korrumpálás felmerülését a szituáció más komponensei befolyásolhatják önmagukban és kombinációjukban is. a cél/tét fontossága, ezzel összefüggésben az erőforrások szűkössége, a korrumpáló és a korrumpált előzetes és jövőbeni kapcsolata, a korrupció kiderülésének lehetséges következményei stb. Ha ezeknek a tényezőknek a szerepét világosabban lehet látni, akkor jobban lehetne adekvát intervenciót is kidolgozni, a transzpaerncia biztosítására, vagyis a társas kontroll lehetővé tételére.

## 6. A korrupcióra adott interperszonális reakciók, a társadalmi szolidaritás megtörése

A korrupció segítségével valaki szabálytalanul tesz előnyre szert más, ugyancsak „rászorulókkal” szemben. Ennek meghatározott lélektani következményei lehetnek mind a korrumpáló, mind a korrupció miatt esélytelenné váló résztvevők számára. A szabályokat áthágó versengésnek destruktív érzelmi, kognitív, viselkedéses és interperszonális –kapcsolati következményei vannak (Fülöp, 2008a, 2008b).

Vizsgálataink alapján (Fülöp, 2008) a tisztességtelen úton győzelmet elért személy kevésbé tud örülni a győzelmének, inkább jellemző rá az agresszív öröm, a kárörvendés, és a pozitív érzelmeket nem ritkán büntudat kíséri. A csaló „győztes” nem tud a veszteshez érzelmileg kapcsolódni, fél csalása következményeitől, amely eltávolítja a vesztesektől. A csalás után a győztes kerül a vesztes és titkolni kénytelen a csalást. A titok természete szerint izoláló érzélem, elválasztja azt, aki titkol valamit, azoktól, akik elől titokban tartja a történéseket. A szabályt áthágók csoportja és a szabálytartó vesztesek elkülönülnek. Ez egyben a társadalmi szolidaritást is lehetetlenné teszi, mert a győztes nem tud a vesztes felé fordulni.

Akit igazságtalanul, szabálytalanul, csalással győztek le leginkább dühös és haragos a csalóra. Leginkább az igaza bizonyításával és a győztesrel szembeni agresszív bosszúval lesz elfoglalva, az energiáit nem az önépítésre, hanem a másik ellenséges „destruálásra” fordítja inkább, hiszen a csalás el kell, hogy szenvedje a büntetést. Az aki csalás miatt marad vesztes, nem tudja elismerni a győztest, vagyis nem tud közel maradni a győzteshez érzelmileg. A társadalmi szolidaritás a vesztes részéről is megtörik. Ezen túlmenően a tisztességtelen versenyben alulmaradó vesztesben kialakul a gyanakvás, vagyis a bizalmatlanság a jövőben hasonló helyzetekkel tisztaságával kapcsolatban – amely mint korábban utaltunk rá, könnyebben elérhetővé teszi az ő számára is a tisztességtelen megoldások választását.

## 7. A család szocializációja

Számos vizsgálat bizonyítja, hogy az iskolai családok és a későbbi, a munkahely és gazdasági életben zajló családok között összefüggés van (Sims és Randi, 1993; Nonis és Swift, 2001). A magyar pedagógiai környezet különösen elnéző az iskolai családokkal szemben és a Orosz Gábor összehasonlító vizsgálata szerint a magyar egyetemisták lényegesen gyakrabban folymodnak családhoz, mint francia kortársaik (Orosz, 2009). Magyar, angol, szlovén összehasonlító vizsgálatunk során (Fülöp és mtsi, 2007) a magyar iskolai tanórai gyakorlat során figyeltük meg a legtöbb, a versengéshez kapcsolódó csalást. A pedagógusok a családok mindössze egytizedét vették észre. Ezekben az esetekben morálisan elítélték. A fennmaradó családok esetén nem fogadták el a társas kontrollt, azt ha egy gyerek jelentette a másik csalását, morálisan a bejelentőt és nem a lehetséges csalót ítélték el. A morális üzenet az volt, hogy az illető megtörte a társaival szembeni szolidaritást. Úgy tűnik, hogy az ilyen típusú családok, amelyek az autoritással szemben (tanár) egy meghatározott cél eléréseért történnek (pl. jobb jegy, vagy másoknál jobb teljesítmény, győzelem) a magyar diákok számára nem jelentenek morális kérdést, a kooperáció a csalásban normatív magatartás és aki ettől a kooperatív normától eltér az kiközösítődik (társas kizárás), míg az aki csal benne marad a csoportban (Fülöp, 2008).

Az iskolai családok engedékeny megítélése és nem következetes pedagógiai gyakorlattal való kezelése a korrump magatartás egyik lehetséges előfutára.

## 5. A korrump versengési gyakorlat következményeinek szerepe

A nemzetközi szociálpszichológiai szakirodalom (Opatow, 2002) számos kutatást felsorakoztatott azzal kapcsolatban, hogy milyen szerepe van a közjó elleni magatartás fennmaradásában az informális (vonakoztatási csoportbeli) és formális (jogi) büntetlenségnek (impunity) illetve a következmények átláthatatlanságának és következetlenségének. A büntetlenség pszichológiája szoros kapcsolatban áll az igazságosság pszichológiájával. Demokráciában elszámoltathatóság van. Egyetlen személy vagy intézmény sem lehet törvények feletti. A büntetés vitális jelentőségű a büntetlenségek körforgásának megállításában és lehetővé teszi az állampolgár kontrollját és így helyreállítja a demokráciát. A korrupció áldozata egyrészt a szabályosan versengő, másrészt az állampolgár általában. A szabályáthágók megbüntetése segít a társadalmi mentalitás átalakításában. Ha az emberek nem hisznek ezen a téren az igazságszolgáltatásban, akkor megadják magukat az adott realitásnak, alkalmazkodnak a túlélés érdekében. A büntetlenség megerősíti a hallgatást és elhallgattatja azokat, akik az igazságosságot képviselik. A „büntetlenség kultúrája” azt jelenti, hogy a résztvevők úgy szegik meg a törvényt, hogy nem félnek a büntetéstől, mert van egy közös megegyezés, hogy mindenki csendben marad a másik törvényszegésével kapcsolatban, amíg a kölcsönösség fennáll a felek között. A korrupció egyik sikere abban rejlik, hogy az egy közös erőfeszítés. Tehát azok, akik elkövetik és azok, akik nem büntetik kooperatív kapcsolatban vannak és egymást támogatják. Ezzel szemben, akikkel szemben elkövetődik azok nincsenek általában kooperatív kapcsolatban egymással, ezért nem tudnak közösen fellépni ellene.

Ha a korrupciós ügyek nem transzparenssek és a közvéleménynek nincs megfelelő betekintése, vagy ha van, akkor azt tapasztalja, hogy nem azok szenvedik el a büntetést, akik azt jogosan megérdemelnék, hanem azok éppenséggel megússzák és csak ún. kis halak büntetődnek meg, ha bizonyos esetek „feldobódnak”, de utána nincs transzparens folyamatkövetés, akkor ez szociális cinizmushoz vezet.

**Heisler (1974) cikkében** azt vizsgálta, hogy a (a.) súlyos, (b.) közepes vagy az (c.) enyhe büntetés retenti-e vissza jobban a szabályszegőket, illetve, hogy mennyiben hat egy olyan modell jelenléte, akit a kísérleti személyek szemé láttára megbüntettek. Az eredmények szerint azok a kísérleti személyek csaltak a legkevesebbet a vizsgálatban, akik súlyos büntetéssel voltak fenyegetve csalás esetén és emellett szemtanúi voltak annak, hogy az egy másik résztvevő lebukott. **Érdekes, hogy az a csoport csalt szignifikánsan a legtöbbet (az összes többi csoporthoz viszonyítva), akik súlyos büntetéssel voltak megfenyegetve, viszont nem látták egyszer sem, hogy valakit a résztvevők közül megbüntettek volna.**

#### Hivatkozások

Fülöp, M. (1999) Students' perception of the role of competition in their respective countries: Hungary, Japan, USA. In: *Young Citizens in Europe*. (Eds.) A. Ross, University of North London. 195-219

Fülöp, M. (2001) Teachers' perception of the role of competition in their respective countries: Hungary, Japan and USA. *Children's Social and Economic Understanding*. Vol. 4. No.3. 142-159

Fülöp, M., Davies, I., Berkics, M., Hutchings, M., Ross, A. (2002) Ki a jó állampolgár Magyarországon és Nagy-Britanniában In: Gocsál, Á. (szerk) *Identitás és Pedagógia*. Pécsi Tanoda Alapítvány. 11-23

Fülöp, M. (2002) Competition in Hungary and Britain perceived by adolescents. *Applied Psychology in Hungary 2001/2002*, 33-55

Fülöp, M., Davies, I., Berkics, M., Hutchings, M., Ross, A. (2004) Entrepreneurs and/or citizens. A comparison of English and Hungarian teachers' views on enterprise and the good entrepreneur in a competitive world. *Applied Psychology in Hungary*. 2003-2004. 5-6. 23-46

Fülöp, M., Orosz, G. (2006) The perception of economic competition and the competitive strategies of Hungarian business people. *IAREP-SABE Paris, July 5-9, Conference Proceedings*, 1-12p. CD-ROM

Fülöp, M., Ross, A., Pergar Kuscer, M., Razdevsek Pucko, C. (2007) Competition and cooperation in schools. An English, Hungarian and Slovenian comparison. In F.Salili., R.Hoosain (Eds), *Research in Multicultural Education and International Perspective, Vol 6: Culture, Motivation and Learning: A Multicultural Perspective*. Greenwich, CT: Information Age Publishing. 235-284

Fülöp, M. (2008) Verseny a társadalomban – verseny az iskolában. *VII. Nevelésügyi Kongresszus. Az oktatás közügye*. In: Benedek András, Hungler Diána (szerk.) 51-74.

Fülöp, M. (2008) Educating the cooperative competitive citizen. In: K. Tirri (eds.) *Educating moral sensibilities in Urban Schools*. Rotterdam: Sense Publishers (in press)

Opatow, S. (2002) Psychology of impunity and injustice: implications for social reconciliation. In. M. Cherif Bassiouni. Post-conflict justice. Ardsley, NY: Transitional Publishers. 201-216

Orosz Gábor (2009) Francia és magyar közgazdász hallgatók iskolai csalással kapcsolatos vélekedései. Magyar Pszichológiai Szemle (megjelenés alatt)